

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
NƏSİMİ adına DİLÇİLİK İNSTİTUTU

Əlyazması hüququnda

RƏHMAN BÖYÜKAĞA oğlu QULİYEV

MÜASİR AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ TÜRKİYƏ
TÜRKCƏSİNİN YERİ

5706.01 – Azərbaycan dili

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

BAKİ – 2018

Dissertasiya işi Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun Müasir Azərbaycan dili şöbəsində yerinə yetirilmişdir

Elmi rəhbər: Nizami Qulu oğlu Cəfərov
akademik

Rəsmi opponentlər: Rüfət Əşrəf oğlu Rüstəmov
filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

Nərgiz Musa qızı Hacıyeva
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Aparıcı təşkilat: **Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti**
“Müasir Azərbaycan dili” kafedrası

Müdafiə “ _____ ” 2018-ci il saat “ _____ ”-da Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun nəzdində filologiya üzrə elmlər doktoru və filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiyaların müdafiəsini keçirən D.01.141 Dissertasiya Şurasının iclasında olacaqdır.

Ünvan: Bakı şəhəri, Az 1143, H.Cavid prospekti 115, V mərtəbə, AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu.

Dissertasiya ilə AMEA-nın Mərkəzi Elmi Kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat “ _____ ” 2018-ci ildə göndərilmişdir.

Dissertasiya Şurasının elmi katibi,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent:

S.Y.Məmmədova

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. Müasir dövrdə dünyada gedən qloballaşma prosesləri və informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının sürətli inkişaf dinamikası xalqların, mədəniyyətlərin və dillərin inteqrasiyasında yeni bir mərhələ təşkil etməkdədir. Bu mərhələdə qloballaşan dünyanın dil reallığı sürətli inkişafın və inteqrasiyanın xarakterinə uyğun olaraq dəyişir və ünsiyyət vasitələrinin ümumiləşmə tendensiyalarını özündə əks etdirir. Bu dövrdə dünyada ayrılma deyil, birləşmə prioritet istiqamət olaraq önə çıxır və inkişaf dinamikasının əsas xarakterini təşkil edən sinkretizm, birləşmə meyilləri üzərində qurulur və birləşməsi mümkün olan etnik atributları öz cazibəsinin orta qədrinə çəkib gətirir. Əlbəttə, burada dilin həm etnik atribut kimi, həm də ünsiyyət vasitəsi kimi qlobal inteqrasiya proseslərində iştirakı ciddi elmi problem kimi öyrənilməlidir.

Müasir dili, o cümlədən onun leksik səviyyədə inteqrasiya imkanlarını öyrənmək təkcə dili sinxron vəziyyətdə araşdırmaqla mümkün olmur, eyni zamanda, buraya dilin tarixinin araşdırılmasını, yəni dilin diaxron vəziyyətini də əlavə etmək lazım gəlir.

Türk xalqları ən qədim zamanlardan Avrasiya materikinə mərkəz hissəsi boyunca böyük bir ərazidə məskunlaşmışlar. Buraya Sakit Okeandan Balkanlara qədər olan böyük bir coğrafiya aiddir. Bu böyük coğrafi areal türk dillərinin işlənmə arealı olmuş və bu reallıq hansısa şəkildə müasir dövrümüzdə qədər gəlib çata bilməmişdir. Türk dillərinin arasında mövcud olan əlaqələr, inteqrasiya prosesləri Azərbaycan və türk dillərinin Oğuz qrupu türk dillərinə daxil olması baxımından həm qohum dillərin əlaqələri kontekstində, həm də eyni bir coğrafiyada yerləşdiklərinə görə regional dil əlaqələri çərçivəsində öyrənilməlidir.

Oğuz qrupu türk dillərinin (Azərbaycan, türk, türkmən, qaqaz) leksik əlaqələri, o cümlədən leksik alınmalar problemi və onları zəruri edən tarixi-siyasi və sosial-mədəni şərait və dil mühiti yetərincə öyrənilməmişdir. Oğuz qrupu türk dillərinin daşıyıcılarından biri olan qaqazlar Moldova Respublikasında yaşayırlar və onlar dil əlaqələri baxımından türkdilli mühtədən tamamilə təcrid olunublar. Uzun müddət İranın Sovet İttifaqı ilə soyuq münasibətləri həm İrandakı azərbaycanlıların və türkmənlərin, həm də Türkmənistan türkmənlərinin oğuz qrupu türk dillərinə aid olan digər xalqlarla dil əlaqələrinin olmamasına gətirib çıxarmışdır. Türkmən dili daha çox qıpçaq (qazax, qırğız) və karluq (özbək) qrupu türk dilləri ilə sıx təmasda olmuş və bu dillərlə inteqrasiya prosesində iştirak etmişdir. Hazırda Türkmənistan qapalı bir ölkədir və digər türk ölkələri ilə sərt viza rejimi mövcud olduğu üçün dil əlaqələri də olduqca zəifdir. Ölkədə əsas aparıcı

mövqedə işlənən dil rus dilidir. İran azərbaycanlılarının ədəbi dili ölkələrində milli səviyyədə təmsil olunmadığı, yəni rəsmi dövlət dili olmadığı üçün ədəbi dilin lüğət tərkibində qeyri-sabitlik müşahidə olunur. Bir qrup leksik vahidlər və terminoloji leksika Azərbaycan Respublikasındakı türkcə ilə türk dili arasında tərəddüd etməkdədir.

Azərbaycan və Osmanlı türklərinin həm dövlət tarixi, həm də dil tarixi əlaqələr baxımından olduqca zəngindir. Azərbaycanlılar və türklər XI-XIII əsrlərdə birgə qurduqları Oğuz-Səlcuq imperiyasının süqutundan sonra siyasi tarix səhnəsində ayrılırlar. Türk və Azərbaycan dillərində diferensiallaşma prosesləri də bundan sonra güclənir. Dilin diferensiallaşdırıcı resursları, əsasən, iki istiqamətdə özünü göstərir:

1) linqvistik faktor – əksəriyyət təşkil edən boy dilləri (başqa deyilislə, dialektlər); 2) ekstralingvistik faktor – əhatəsində olduqları dillər.

Şərq dillərindən Azərbaycan dili daha çox fars, türk dili isə daha çox ərəb dili ilə təmasda olur. Türk dili üçün ekstralingvistik dil əlaqəsi rolunda yunan dili çıxış edir. Bu əlaqələr Osmanlı dövrünə aiddir. Azərbaycan dili dolayı yolla yunan dilindən yalnız yeni dövrdə terminlər alıb, yəni onun birbaşa dil təması yoxdur. Azərbaycan dili üçün daha geniş əlaqədə olduğu yad dil rus dilidir və bu əlaqə XIX əsrdən başlanır. Əlbəttə, Azərbaycan və türk dilləri arasındakı leksik əlaqələr öyrənildiyi zaman bu reallıqların nəzərə alınması vacibdir.

Müstəqillik dövründə Azərbaycanla Türkiyə arasında siyasi, iqtisadi, elmi və mədəni əlaqələrin güclənməsi dilimizdə türk dili sözlərinin artmasına da səbəb olmuşdur. Yuxarıda göstərilənlər və göstərilməyən cəhətlərin toplusu tədqiqata cəlb olunmuş mövzunun aktuallığını göz önündə canlandırır.

Azərbaycan dilində türk dili leksikasının öyrənilməsi yuxarıda qeyd olunan məsələlərlə yanaşı, eyni zamanda, Azərbaycan dilinin lüğət tərkibinin genişlənməsi, zənginləşməsi yollarının, qaynaqlarının və qanunauyğunluqlarının aydınlaşdırılması baxımından da olduqca aktualdır.

Azərbaycan dilində türk dili leksikasının araşdırılması Azərbaycan və Türkiyə arasında dil əlaqələrinin linqvistik aspektlərini aşkarlamaqla yanaşı, dildə və dil vasitəsilə mənəvi münasibətləri gücləndirməyə və “bir millət iki dövlət” (Heydər Əliyev) formulunda ifadə olunduğu kimi, dil birliyinə aparan yolların müəyyənləşdirilməsinə xidmət etməsi baxımından da vacib sayılmalıdır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqat işində qarşıya qoyulmuş əsas məqsəd Azərbaycan dilində türk dili leksikasını, qohum dillər arasındakı leksik inteqrasiya proseslərini sinxron və diaxron istiqamətdə

tədqiq etmək, onları leksik səviyyədə dil əlaqələri baxımından təhlil etmək, leksik vahidlərin funksional-semantik əhatə dairələrini və alınmaların strukturunu aydınlaşdırmaq, Azərbaycan və türk dilləri arasındakı leksik inteqrasiyanın əsas aspektlərini müəyyənləşdirməkdən ibarətdir. Bunun üçün aşağıdakı vəzifələr müəyyənləşdirilmişdir:

- Azərbaycan və türk dilləri arasındakı diferensiallaşma və inteqrasiya proseslərinə sinxron və diaxron aspektdə aydınlıq gətirmək;

- Azərbaycan dilindəki türk dili leksikasının əhatə dairəsini və leksik vahidlərin strukturunu müəyyənləşdirmək;

- Azərbaycan və türk dilləri arasında gedən leksik inteqrasiyanın əsas istiqamətlərini müəyyənləşdirmək.

- Müasir türk dilindən Azərbaycan dilinə keçən leksik vahidlərin mənimsənilmə səviyyəsini və yollarını müəyyənləşdirmək;

- Müasir türk dilindən Azərbaycan dilinə keçən sözlərin leksik-semantik qruplarını müəyyənləşdirmək;

- Türk dilindən müasir Azərbaycan dilinə keçən sözlərin işlənmə sahəsini təyin etmək;

- Türk dilindən müasir Azərbaycan dilinə keçən sözlərin quruluş xüsusiyyətlərini və etimologiyasını izah etmək.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Azərbaycan dilindəki Türkiyə türkcəsinin təsiri ilə işlənən leksik vahidlər tədqiqatın obyektini təşkil edir. Bu leksik vahidlər, əsasən, mətbuat nümunələrinin materialları ilə müəyyənləşdirilmiş və tədqiqata cəlb edilmişdir. Türkiyə türkcəsi leksikasının Azərbaycan dili ilə əlaqələri, dillər arasındakı inteqrasiya prosesləri, yaxınlaşma tendensiyası və meyillərin aydınlaşdırılması, leksik vahidlərin leksik-semantik xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi isə tədqiqatın predmetini təşkil edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Azərbaycan dilində türk dili leksikası ilk dəfədir ki, tarixi-müqayisəli şəkildə, müasir dövrün leksik inteqrasiya prosesləri kontekstində tədqiq olunur. Dissertasiyada, eyni zamanda, türk dili sözlərinin işlənmə sahələri, intensivlik dərəcəsi, leksik vahidlərin strukturu, funksional-semantik aspektləri, leksik inteqrasiyanın aktiv istiqamətləri ilk dəfə olaraq təhlilə cəlb edilir. O cümlədən, araşdırmada müasir Azərbaycan və türk dillərinin əlaqələrinin tarixi kökləri və ortaqlı məsələləri sistemli şəkildə tədqiqata cəlb olunur.

Tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti. Dissertasiyada qoyulmuş problemin araşdırılması, ilk növbədə, türk dillərinin ümumi inkişaf qanunauyğunluqlarını müəyyənləşdirməyə, dilin lüğət tərkibinin dəyişməsinin əsas istiqamətlərini aydınlaşdırmağa, dilimizin etimoloji və izahlı lüğət-

lərini hazırlamağa, Azərbaycan və türk dillərinin ortaq leksik resurslarını aydınlaşdırmağa, bu dillərin türk dilləri içərisindəki yerini və mövqeyini müəyyənləşdirməyə kömək edir. Tədqiqatın nəticələrindən Azərbaycan dilinin leksikasına və qrammatikasına aid nəzəri əsərlərin yazılmasında istifadə oluna bilər. Eyni zamanda, bu tədqiqatın lüğətçilik baxımından da ciddi əhəmiyyəti vardır. Çünki tədqiqat zamanı bir sıra leksik vahidlər təsbit edilmiş və onların gələcəkdə hazırlanacaq lüğətlərə salınması dilimizin lüğət ehtiyatlarının səfərbər edilməsi baxımından olduqca vacibdir.

Tədqiqatın metod və mənbələri. Dissertasiya işində təsviri, tarixi-müqayisəli, struktur və statistik metodlardan istifadə olunmuşdur. Tədqiqat aparıldığı zaman dünya dilçilik elminin, türkologiyanın və Azərbaycan dilçiliyinin nailiyyətlərindən istifadə edilmiş, onların problemlə bağlı nəzəri fikirlərinə istinad edilmişdir.

Dissertasiyada “Qədim türk lüğəti”, qədim türk abidələri haqqında tədqiqatlar, M.Kaşqarının, İbn Mühənnanın, V.V.Radlovun, L.Budaqovun, Ə.Cəfəroğlunun lüğətləri, “Türk dillərinin etimoloji lüğəti”, Türk və Azərbaycan dillərinin izahlı lüğətləri, dialektoloji lüğətləri, terminlər lüğətləri və digər lüğətlər əsas mənbələr kimi istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın aprobeiası. Dissertasiyanın əsas müddəaları müəllifin müxtəlif konfranslardakı məruzələrində və məcmuələrdə çap olunmuş elmi məqalələrində öz əksini tapmışdır.

Dissertasiyanın quruluşu. Dissertasiya giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın “Giriş” hissəsində mövzunun aktuallığı, tədqiqatın obyektini və predmetini, məqsəd və vəzifələri, elmi-nəzəri və praktik əhəmiyyəti, elmi yeniliyi haqqında məlumat verilir.

Dissertasiyanın birinci fəslini “Azərbaycan və türk dillərinin leksik diferensiasiyası və integrasiyası” adlanır. Bu fəsilə problemin tarixi səciyyəsi ilə yanaşı, dilçilikdə qoyuluşu, ayrı-ayrı tədqiqatçıların araşdırmalarında məsələyə münasibət haqqında məlumat verilir.

Dissertasiyanın birinci fəslinin “Orta əsrlər dövrü oğuz dilində leksik diferensiasiya” adlanan birinci yarımfəslində Azərbaycan dilinin tarixini tədqiq edən görkəmli dilçi alimlərimiz B.Çobanzadə, Ə.Dəmirçizadə, M.Hüseynzadə, S.Cəfərov, Y.Seyidov, E.Əzizov, Y.Məmmədov, S.Mehdiyeva, R.Rüstəmov, V.Aslanov, M.Cahangirov, M.Adilov, C.Qəhrəmanov, T.Hacıyev, K.Vəliyev, Q.Kazımovun, N.Cəfərov, N.Xudiyev və başqalarının tədqiqatlarındakı fikir və mülahizələr araşdırmaya cəlb

edilmişdir. Xüsusilə, sovet dövründə dilimizin tarixi aspektdə tədqiqinə geniş yer verilmiş və dildəki proseslərin ədəbi dilimizin inkişaf mərhələləri haqqında müəyyən məsələlərə aydınlıq gətirilmişdir. Əlimizdə olan zəngin ədəbi dil tədqiqi materialları indi dilimizi yeni dövrün reallığı kontekstində fərqli cəhətdən öyrənməmiş əlverişli şərait yaradır. Həmin istiqamətlərdən biri də Azərbaycan dilinin tarixi inkişaf dinamikasında qohum dillərlə əlaqə məsələsi problemdir. Bu problem həm ədəbi dilin tarixi dinamikası ilə birlikdə, həm də müasir dövrün sinxron müstəvisində araşdırılmalıdır. Bu mövzu sovetlər dövründən öncə, XX əsrin əvvəllərində gündəmə gəlmiş və dövrün görkəmli ziyalıları bu məsələ ilə məşğul olublar. Onların içində İ.Qasıralı, Ə.Hüseynzadə, Z.Gökəlp, Ə.Ağayev, M.Hadi, H.Cavid və digərləri olmuşdur. Dünyada gedən yeniləşmə prosesləri türk ziyalıları da dünyadan geri qalmamağa, milli birliyə və müasirliyə sövq etmişdir. XX əsrin əvvəllərində milli ziyalı elitasını öz ətrafında birləşdirən turançılıq ideologiyası milli birlik konsepsiyasında dil birliyi ideyasını da nəzərdə tuturdu. O dövrdə başlanmış dil birliyi fəaliyyətləri məlum tarixi səbəblərdən həyata keçmədi. Amma bu fəaliyyətlər həmin ideyanın nəzəri əsaslarının formalaşmasında mühüm rol oynadı və müasir tarix üçün layiqli nümunə oldu.

Azərbaycan və türk dili leksikasının tarixi inkişafı ümumi şəkildə üç əsas və ümumi mərhələni əhatə edir: 1. Qədim dövrün leksikası. 2. Orta əsrlər dövrünün leksikası. 3. Yeni dövrün leksikası.

Yuxarıda göstərilənlər ümumi dövrlərdir və onların içində də konkret mərhələləri müəyyənləşdirmək mümkündür. Türk dilinə Azərbaycan dili ilə yanaşı şəkildə baxdığımız zaman bu dillərin üç əsas mərhələdən keçdiyini görürük: 1. Oğuzca. 2. Türkcə. 3. Azərbaycanca.

Türk dilinin keçdiyi yol da buna uyğun bir şəkildədir: 1. Oğuzca. 2. Osmanlıca. 3. Türkcə.

Termin kimi baxdığımız zaman burada “oğuzca” və “türkcə” eyni anlayışlardır. Lakin bunların da aid olduğu dilə münasibətdə səciyyəvi cəhətləri vardır və onların da izah edilməsi vacibdir. Oğuzca bizim orta qoçtəmiz və ümumi başlanğıcımızdır. Ancaq oğuzcanın özündə belə ləhcə və dialektlər olmuşdur və sonradan oğuz dillərinin şəkillənməsində bu elementlər iştirak etmişdir.

Azərbaycan dilçiliyində bu istiqamətdə araşdırmalar¹ aparılarsa da,

---

¹ Ələkbərova K. XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan ədəbi dilinə Türkiyə türkcəsinin təsiri. Bakı, 2010; Məmmədova S. Kütləvi informasiya vasitələri və dil. Bakı: Elm və təhsil, 2009; İsmayilov E. Müstəqil qəzetlərimizin dili. Bakı, 2006; Гасанов Р.Б. Исконная лексика азербайджанского и турецкого языков в сравнительно-историческом освещении. Дисс. ... канд. филол. наук. Махачкала, 2002 və s.

həmin sahədə öyrənilməmiş məsələlər də kifayət qədərdir. Türk dillərinin tarixi qatının leksik baxımdan öyrənilməsi ilə bağlı bir sıra elmi araşdırmalar aparılmış və maraqlı elmi nəticələr əldə edilmişdir¹. Azərbaycan və türk dili leksikasının bu və ya başqa şəkildə müqayisəli araşdırıldığı əsərlər vardır. Həmin kontekstdə tədqiqatlar daha çox konkret məsələlərlə bağlı aparılmış, tarixi leksikoqrafik baxımdan məhdud çərçivəni əhatə etmişdir. Qeyd edək ki, oğuz qrupu türk dillərinin leksikasının tarixi-müqayisəli öyrənilməsi üçün N.A.Baskakovun, M.Ş.Şirəliyevin, A.A.Aslanovun, N.K.Dmitriyevin, A.A.Axundovun, A.M.Şərbakin, E.R.Tenişevin, K.M.Musayevin və başqalarının tədqiqatlarının nəticələrindən istifadə edilmiş və klassik türkologiyanın təcrübəsi əsas götürülmüşdür.

Dissertasiyanın birinci yarımfəslinin **“Orta dövr oğuz türkcəsinin leksik tərkibi”** adlı bölməsində orta əsrlər dövrü oğuz dilinin leksikasını özündə əks etdirən **“Kitabi-Dədə Qorqud”** dastanı tədqiqata cəlb olunmuş və qoyulan problem abidənin leksikası üzərində izah edilmişdir.

“Dastan”ın dilindən çıxış edərək N.Cəfərov xalqın özünü ifadəsinin üç formasını müəyyənləşdirir: “etnoqrafik, etnopsixoloji və mifoloji”². Bu müəyyənləşdirmə söz yaradıcılığının leksik-semantik səciyyəsinə də aydınlığa gətirmə üçün istiqamət verir. Abidənin lüğət tərkibinin mükəmməl təsviri baxımından O.Ş.Gökyayın sözlüyü, leksik və tekstoloji məsələlərlə bağlı M.Erkin, Ş.Cəməlidov, O.Sərtkaya, T.Tekin, S.Əlizadə, V.Adilov, leksik-semasioloji məsələlərlə bağlı T.Hacıyev, V.Aslanov, N.Xudiyev, İ.Məmmədov, M.Pənciyev, dialektlərlə müqayisə baxımından E.Əzizov, Ə.Tanrıverdi, oğuz-qırpaq leksikasının müqayisəsi baxımından N.Cəfərov, statistik baxımdan K.Vəliyeva, M.Mahmudov, C.Öztelli, sözlərin mənşəyi baxımından E.Piriyev, C.Öztellinin araşdırmalarını qeyd etmək olar³.

¹ Баскаков Н.А. Тюркские языки. М., 1966, 244 с.212; Иванов С. Н. Арабизмы в турецком языке. Л., 1973, 62 с.; Историческое развитие лексики тюркских языков. М.: Изд-во АН СССР, 1961; Кондратьев В.Г. Язык памятников древнетюркской письменности и староанатолийско-тюркский язык XIII-XV вв. // СТ, 1986, №4, с.83-88 və b.

² Cəfərov N. Genезisdən tipologiyaya. Bakı: BDU, 1999, 160 s.

³ Dəmirçizadə Ə. Azərbaycan ədəbi dilinin tarixi. Bakı, 1979, 267 s.; Vəliyev K. Dastan poetikası. Bakı, 1984, 223 s.; Hacıyev T. Azərbaycan ədəbi dili tarixi. Bakı, 1976, 189 s.; Əlizadə S. Nüsxə fərqləri və səhrlər. Kitabi-Dədə Qorqud. Bakı, 1988; Xudiyev N. Azərbaycan ədəbi dilinin təşəkkülü. Bakı, 1991, 151 s.; Tanrıverdi Ə. “Kitabi-Dədə Qorqud”un söz dünyası. Bakı, 2007, 456 s.; Короглы Х.Г. Огузский героический эпос. М., 1976; Dəmirçizadə Ə. «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanlarının dili. Bakı, 1959; Öztelli C. Dedem Korkut Kitabının Dili Üzerine Bir Deneme, «Bilimsel Bildiriler - 1972». Ankara, 1975, s.203-207; Gökyay O.Ş. Dedem Korkutun Kitabı. İstanbul, 1974; Piriyev E. «Kitabi-Dədə Qorqud» kitabının dilində fars sözləri: Filol. elm. nam. dis. avtoref. Bakı, 1989; Kitabi-Dədə Qorqud ensiklopediyası: II cild. Bakı, 2000, 367 s.; Vəliyev K., Cəlilov F. «Kitabi-Dədə Qorqud»un dilində erməni sözləri varmı? // ADU-nun Elmi əsərləri. Dil və ədəbiyyat seriyası. Bakı, 1977, № 5.

Oğuzcanın leksikası aşağıdakı istiqamətlər üzrə araşdırılmışdır:

1. Leksik materialın etimoloji və mifoloji təhlili. Bu istiqamətdə M.Seyidovun araşdırmaları vardır¹. 2. Leksik materialın tarixi-filoloji təhlili.

İkinci istiqamət daha çox dil tarixçiləri tərəfindən dəstəklənir və yeri gəldikcə həmin araşdırmalardan istifadə olunmuşdur.

Oğuz dili leksikası həm dil tarixçiləri tərəfindən, həm də mətnşünaslar tərəfindən araşdırılmaqdadır. Məsələ burasındadır ki, bəzi leksik vahidlər semantik baxımdan arxaikləşmiş və müasir dildə anlaşılmaz bir vəziyyətə gəlmişdir. Əlbəttə, bunların düzgün oxunması və izahı oğuz leksikasına da aydınlıq gətirir və müasir dildəki vahidlərin də tarixi səciyyəsinə izah etməyə, leksik proseslərin tarixi dinamikasını öyrənməyə kömək edir.

Oğuz dilini abidələr üzrə tədqiq edən Ə.Dəmirçizadə onun lüğət tərkibini də dəyərləndirmiş və təhlilə cəlb etmişdir.

Ş.Cəmsidov abidənin tənqidi mətninin hazırlanmasında, mətndə olan sözlərin oxunuşu və şərh istiqamətlərində xeyli iş görmüş və onun tədqiqatları sonrakı nəşrlər üçün mətni daha dəqiq təqdim etmək imkanı qazandırmışdır. Mətnlərin düzgün oxunmasında, transkripsiya və transliterasiya olunmasında F.Zeynalovun və S.Əlizadənin hazırladıqları nəşrin xüsusi əhəmiyyəti vardır.

İ.Şıxıyeva abidənin dilindən bəhs edərək leksik paralelləri araşdırmış və “abidənin dilində işlənmiş alınma və türk mənşəli sözlərin paralellərini üç qrupa ayırmışdır: 1. Hər iki komponenti türk mənşəli leksik paralellər; 2. Komponentlərindən biri türk, digəri alınma sözlərdən ibarət olanlar; 3. Hər iki komponenti alınma sözlərdən ibarət olanlar.

Hər iki komponenti türk mənşəli leksik paralellər dastanın dilində çoxluq təşkil edir: aqça-para (aqça sözü dastanın dilində 22 dəfə, para isə 9 dəfə işlənmişdir); ayıtmaq, demək, söyləmək (ayıtmaq 816, demək 1183, söyləmək 147 dəfə işlənmişdir); ... sağ (40) - əsən (19) və s. Leksik paralellərin bir qismi yanaşı işlənmişdir: ağır-ulu (1); ... soylar-aydar (1) və s. İkinci qrupa aid olan leksik paralellər: av (20) - şıkar (1); ... Tənri (58) - allah (61) - yaradan (13) - qadir (4) - təala (17) və s. Komponentlərindən biri türk, digəri alınma sözlərdən ibarət yanaşı yazılan leksik paralellər: axirət-son (1); qadir-tənri (4); qatı-möhkəm (1). ... Burada rast gəldiyimiz alınma sözlər ya olduğu kimi, ya da dilimizin qanunlarına uyğunlaşaraq müasir ədəbi dilimizdə ümumişlək sözlərə çevrilmişdir. Üçüncü qrupa daxil olan leksik paralellər aşağıdakılardır: ərməğan (4) - bəxşiş (2) - pay (4);

---

¹ Seyidov M. Azərbaycan xalqının soykökünü düşünərkən. Bakı: Yazıçı, 1989, 496 s.; Seyidov M. Qam-şaman və onun qaynaqlarına ümumi baxış. Bakı: Gənclik, 1994, 232 s.; Seyidov M. Böri-Qurt. Bakı: Adiloğlu, 2006, 39 s. və b.

zərb (13) - qüvvət (12); izzət (4) - hörmət (2) ... Hər iki komponenti alınma olan yanaşı yazılan leksik paralellər: allah-təala (14); qadir-allah (1). ... Göstərilən leksik paralellərin bəzi türk mənşəli komponentləri dilin sonrakı inkişaf mərhələlərində aradan çıxmış, alınma variantı özünə vətəndaşlıq hüququ qazanmışdır. Lakin buna baxmayaraq, türk mənşəli leksik paralellər “Kitabi-Dədə Qorqud”un dilində çoxluq təşkil edir¹.

“**Osmanlı türkcəsinin leksik səciyyəsi**” adlı bölmədə orta dövr oğuz dili oğuz türklərinin ortaq leksikası olaraq araşdırılır. Tədqiqatdan aydın olur ki, bu leksikanın içində mövcud olan sinonimlər gələcək diferensiallaşmanın potensial imkanlarını özündə birləşdirir. Belə ki, mövcud leksikanın tərkibində müşahidə olunan sinonim sözlər tədricən türk dillərindən birində aktiv, digərində isə passiv mövqeyə keçir. Beləliklə, dildə fərqli leksika yaranmış olur.

Ortaq leksikanı yaşadan orta əsrlər dövrü oğuz dilindən milli ədəbi dillərə doğru diferensiallaşan türk dillərindən biri Osmanlı türkcəsi adı ilə ayrılmağa başlayır. Osmanlı imperatorluğunun ilk konstitusiyası olan “Kanuni esasi”də bu dilin adı “türkcə”, “lisani türki”, “türki”, “türkcə”, “lisani Osmani” olaraq göstərilmişdir. Bu dil XIII-XX əsrlər arasında Anadoluda və Osmanlı dövləti ərazisində işlənmişdir. Osmanlı türkcəsinin əsas özəlliyi ondan ibarətdir ki, bu dildə ərəb və fars sözləri sıx şəkildə istifadə edilmişdir².

XV-XVI əsrlərə qədər türk dilləri arasında fərqlər o qədər də böyük deyildi. Lakin XVI əsrdən başlayaraq Qərb və Şərq türkcələri arasındakı fərqlər artmağa başlayır. Şərq türkcəsində Cağatay türkcəsi, Qərb türkcəsində isə Osmanlı türkcəsinin arasında fərqli leksik xüsusiyyətlər meydana gəlir³.

1876-cı ilin 23 dekabrında elan edilən ilk Osmanlı konstitusiyasının (Kanun-i esasi) 18-ci maddəsində dövlətin rəsmi dilinin türkcə olduğu göstərilmiş, türkcə bilməyənlərin dövlət qulluğuna alınmaması fikri də burada öz əksini tapmışdır.

Türkiyə dilçilik araşdırmalarında “Osmanlı türkcəsi” tarixi inkişaf baxımından aşağıdakı şəkildə təsnif edilmişdir:

1. Əski Osmanlı türkcəsi. XIII əsrdən XV əsrin ortalarına qədər.
2. Klassik Osmanlı türkcəsi. XV əsrin ortalarından XIX əsrə qədər.

¹ Şıxıyeva İ. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının linqvostatistik xüsusiyyətləri: Filol. elm. nam. dis. ... avtoref., Bakı, 1995, s.8-9.

² Osmanlı Türkcəsi. TDK. Büyük Türkçe Sözlük.

³ Şükürü Halük Akalın. “Türk Dünyasında Dil”. Yeni Türkiye, Temmuz-Ağustos 2013, Yıl 9, sayı 53-54, Ankara, s.362-363.

3. Yeni Osmanlı türkcəsi. Tanzimat dönmündən 1908-ci ilə qədər.

XX əsrin əvvəllərində genişlənən türkcülük hərəkatı dildə türk sözlərinin işlənməsinin artırılması ilə dilin sadələşdirilməsini də gündəmə gətirdi. Müasir Türkiyə türkcəsi də bu dövrdən formalaşmağa başladı.

“Azərbaycan türkcəsinin leksik səciyyəsi” adlı bölmədə Azərbaycan dili leksikasının tarixi diferensiallaşma prosesindəki özünəməxsus inkişaf yolu və xüsusiyyətləri araşdırılır. Orta əsrlər dövrü oğuz dilinin orta q abidələrindən də görünür ki, Azərbaycan və türk dili eyni kökdən gəlir və dilin lüğət ehtiyatı da əksəriyyət etibarilə orta q vahidlərdən təşkil olunur. Oğuz dili əsasından Anadolu və Azərbaycan dillərinin ayrılmasının tarixi ilə bağlı fikirlər müxtəlifdir. Məlumdur ki, dil daha çox siyasi proseslərin təsiri ilə dəyişikliyə məruz qalır. XI əsrdə Səlcuqlu imperatorluğunu quran oğuzlar artıq XIII əsrdə ayrılmağa başlayırlar. Oğuzların içindən Kayı boyunun əsasında Anadoluda bəylik qurulur və bunun ardından Osman bəyin başçılığı ilə Osmanlı imperatorluğunun əsası qoyulur. Osmanlı dövləti qurduqdan sonra təxminən iki əsr ərzində əski Anadolu türkcəsi deyilən oğuzca əsasında ərəb və fars sözlərinin sıx şəkildə işləndiyi osmanlıca formalaşır.

Oğuz tayfalarının bir hissəsi Osmanlı dövlətini qurduqdan sonra, digər bir qismi də cənub-şərqi Anadolu və Azərbaycanda Ağqoyunlu və Qaraqoyunlu dövlətlərini qururlar. XIV-XV əsrlər “türkman bəyləri” olaraq bilinən bu xalqın danışdığı dilin adı türkcə olub. Eyni zamanda, bu dil onların və onların siyasi iradəsi altında birləşən digər xalqların orta q ünsiyyət vasitəsi olub.

Azərbaycan türkcəsi zəngin ədəbi inkişaf yolu keçmiş, öz oğuz əsasını qorumuş və digər türk dilləri ilə leksik əlaqələrdə olmuşdur. Orta əsrlər dövründə fars və ərəb dilləri ilə yaxın əlaqələr nəticəsində bu dillərin leksik vahidləri ilə lüğət tərkibini zənginləşdirmişdir. Bu lüğət ehtiyatı XIX əsrdən başlayaraq Azərbaycan dilinə daxil olan Avropa terminləri ilə eyni xüsusiyyət daşıyır. Avropa terminləri əksəriyyət etibarilə elmi-texniki inkişafı bağli olaraq yaranan yeni anlayışlardır, terminoloji leksikadır. Ərəb və fars dillərindən alınmalar isə leksikanın digər sahələrini, o cümlədən ümumişlək sözləri də əhatə edir.

Azərbaycan dilinin tarixini Ə.Dəmirçizadə üç dövrə bölmüşdür:

“1. Ədəbi dilin ümumi xalq dili əsasında formalaşması və inkişafı. 2. Ədəbi dilin milli dil əsasında təsbiti. 3. Müasir dövr”¹.

Birinci dövr XI əsrdən başlayaraq XVIII əsrin sonlarına qədər davam etmiş və Səfəvilərin ilk illəri istisna olmaqla hər zaman ədəbiyyata xidmət

---

¹ Dəmirçizadə Ə. Azərbaycanın ədəbi dilinin tarixi. Bakı: Maarif, 1979, 267 s.

etmişdir. Bu dövrün əsas ədəbi əsərləri mənzum olub, ancaq nəsrdə 16-cı əsrdən sonra inkişaf edərək müxtəlif üslubları yaratmışdır. Bu dövrdə üç mərhələni bir-birindən ayırmaq lazımdır:

1. Başlanğıc mərhələsi (XI-XV əsrlər). 2. Xətai-Füzuli mərhələsi (XVI-XVII əsrlər). 3. Vaqif mərhələsi (XVIII əsrlər).

Birinci mərhələdə Azərbaycan dili Anadolu türkcəsindən çox fərqli deyil. Yavaş-yavaş ərəb, fars sözləri də türkcəyə daxil olmağa başlamışdır. Oğuz sözləri hakim olduğu halda, qıpçaq və uyğur dillərindən də bəzi sözlər işlədilir: *yakşı - eyü, ben - men, gansı - hansı, ... ol- şol - o, birlə - ile, kibi - kimi, ... tamu - cəhənnəm, uçmaq - behişt, sayru - xəstə, kim - ki, ... kızıl - altun, düğün- toy* və s. Sözlərin ikinci hecasında (u) fonemi hakimdir (yuvarlaklaşma): *eyü, altun, versün, alalum* və s. Bu vəziyyət XVIII əsrin sonlarına qədər hakim olmuş və Vaqifdən sonra bugünkü vahid şəklini almışdır¹.

Q.Kazımova görə, artıq XII-XIII əsrlərdə Azərbaycan ədəbi dili geniş yayılaraq qonşu xalqlara da təsir edirdi².

Azərbaycan və türk dilləri arasındakı leksik əlaqələr baxımından ortağ oğuzca dövrünün əhəmiyyəti qeyd olunmalıdır. Ortağ oğuzcanın leksik ehtiyatları Azərbaycanda və Anadoluda yaşayan xalqların şifahi danışığı dillərində qorunmuş və bir çox xüsusiyyətlərini müasir dövrə qədər gətirib çıxarmışdır.

Dissertasiyanın birinci fəslinin ikinci yarımfəslisi **“Yeni dövrdə leksik integrasiya və müasir Azərbaycan və türk dillərində normalaşma meyilləri”** adlanır. Bu yarımfəslin **“Normalaşmanın nəzəri aspektləri”** adlı bölməsində Azərbaycan dilçiliyində ədəbi dil və norma məsələlərinə baxış ümumiləşdirilmişdir. Belə bir qənaət əldə olunmuşdur ki, mövcud tədqiqatlar Azərbaycan ədəbi dilinin başlıca xüsusiyyətləri, onda normaların mövqeyi, Azərbaycan dilinin türk dilləri ilə ortağ və fərqli xüsusiyyətləri barədə aydın təsəvvür yaradır. Lakin bu mövzuya həsr olunmuş məqalə və tezislər bolluğu içərisində Müasir Azərbaycan ədəbi dilinin normaları və üslubların qarşılıqlı şəkildə əlaqəsi və bir-birinə təsiri problemi müasir şəraitdə sistemli şəkildə araşdırılmamışdır.

Müasir dövrdə Azərbaycan ədəbi dilində yeni normalaşma meyillərində türk dilinin təsirləri hiss olunur. Bu özünü, xüsusilə, leksik səviyyədə daha aydın şəkildə göstərir. Azərbaycan dilinin lüğət tərkibinin aktiv hissəsinə daxil olan bəzi türk sözləri (məs., *qutlu* (mübarək), *əski* (köhnə), *ulu* (qədim), *ulus* (xalq), *uruğ* (nəsil, tayfa) və s.) təbii şəkildə arxaizmdən

1 Heyət C. Çağdaş Türklük Araşdırmaları Jurnalı. Noyabr, 2004, sayı 1, s.1.

² Kazımov Q. Azərbaycan dilinin tarixi. Bakı: Təhsil, 2003, s.552.

ümumişlək sözlərə çevrilmişdir, *önəmli, gündəm, çağdaş, bilgisayar* və s. kimi yüzlərlə leksik vahid isə türk dilindən alınmışdır.

İkinci yarımfəslin **“Müasir türk dilində normalaşma meyilləri”** adlı bölməsində türk dilinin keçdiyi tarixi yol izlənilir. Oğuz qrupu türk dillərindən biri olan türk dili böyük bir inkişaf yolu keçmiş, leksik ehtiyatlarını müxtəlif qaynaqlar hesabına zənginləşdirmişdir. Oğuzcadan və osmanlıcadan qalan leksik mirasla birlikdə müasir türk dili yeni dövrün dil gerçəkliyinə daxil olur. XX əsrin əvvəllərində türk mütəfəkkirləri böyük bir ümidlə Türk birliyini düşünürdülər. Belə bir birliyin əsaslarından biri də dil birliyi olmalı idi.

XX əsrin lap əvvəllərində “Lisan birliyi” uğrunda aparılan mübarizə dil islahatlarını nəzərdə tutmurdu. Burada Türkiyə türkcəsinin, ozamankı adı ilə, Osmanlı türkcəsinin təbliği və yayılması istiqamətində fəaliyyət göstərilirdi. Bəzi Azərbaycan şairləri şeirlərini osmanlıca tərzində yazmağa təşəbbüs edirdilər. Azərbaycanda Osmanlı türkcəsinə də meyl güclü idi. Dövrün ağır şərtləri, milli varlığı qorumaq üçün aparılan mübarizə mütləq bir şəkildə Türk birliyini şərtləndirirdi. Mürəkkəb siyasi və sosial proseslərin içində gedən Türk dil birliyi hərəkatı Türkiyə türkcəsinin mövqeyini xeyli dərəcədə artırmışdı. Həmin dövrün Azərbaycan dili ilə Türkiyə türkcəsi arasında ciddi şəkildə yaxınlaşma meyli müşahidə olunurdu. Belə bir gerçəklik şəraitində Türkiyə türkcəsi də Azərbaycan türkcəsi ilə təmaslarını artırmış olur və çağdaş türkcənin normalaşması prosesində Anadolu ilə birlikdə Azərbaycan dili də iştirak edirdi.

İkinci yarımfəslin **“Müasir Azərbaycan dilində normalaşma meyilləri”** adlı bölməsində Azərbaycan dilinin leksik səviyyəsində baş verən normalaşma prosesinə diqqət yönəldilir. Məlum olur ki, müasir Azərbaycan dilinin lüğət tərkibi, ilk növbədə, türk mənşəli sözlərlə zənginliyi ilə seçilir. Türk dilindən fərqli olaraq, burada süni dil əməliyyatları və leksik islahatlar həyata keçirilməmişdir. Bəzi alınma sözlər tədricən öz yerini türkcə sinonimlərinə vermiş, bir sıra passiv leksik vahidlər aktivləşməyə başlamışdır. Təbii ki, burada milli mətbuatın rolu xüsusi qeyd olunmalıdır. Müasir Azərbaycan dilinin normalaşması XX əsrin əvvəllərindən başlanır və həmin mərhələdə yazılan ədəbiyyatın və mətbuatın dili bu normalaşma prosesinin başlanğıc məqamını özündə aydın şəkildə əks etdirir.

1. Xalq dilinə yaxınlaşma istiqaməti. “Molla Nəsrəddin” ədəbi məktəbinə mənsub olan yazıçıların yaradıcılığı buna misal ola bilər. Bu məktəbin nümayəndələri tərəfindən xalq dilinin leksik ehtiyatlarından maksimum dərəcədə istifadə edilir və bu yolla yazılara, əsərlərə dərin bir milli kolorit qazandırılırdı. Burada məqsəd maarifçilik ideyalarını yaymaq,

milləti inkişafa çağırmaq və s. olsa da, dilin ümumxalq dili hesabına normalaşması prosesinə də ciddi dəstək göstərilirdi.

2. Türk dilinə yaxınlaşmaq istiqaməti. Həmin istiqaməti ədəbiyyatda o zaman “Füyuzat” ədəbi məktəbi təmsil edirdi. Füyuzatçıların dili osmanlıcaya yaxın bir dil idi. Dövrün böyük ideoloqu Ə.Hüseynzadə türkcülüyü təbliğ edirdi. M.Hadi, H.Cavid, Ə.Cavad kimi şairlər həmin dövrün Türkiyə türkcəsi ilə şeirlər yazırdılar.

İkinci yarımfəslin **“Azərbaycanda dil siyasəti”** adlı bölməsində müasir Azərbaycan dilinin inkişafına təsir göstərən siyasi faktorlar nəzərdən keçirilir. Məlumdur ki, vaxtilə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dilə həssas yanaşmış və 28 Maydan bir ay keçməmiş dil haqqında qərar verilmişdir. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökuməti 1918-ci il 27 iyun tarixində “Dövləti lisan türkcə qəbul edilərək, müvəqqəti hökumət müəsisələrində rus lisanı istemalına müsaidə edilməsi haqqında” qərar qəbul etmişdir. Burada deyilir ki, “Dövləti lisan türk dili qəbul edilərək irəlidə bütün məhkəmə, idareyi-daxiliyyə və sair dəvair vəzifələri başında duranlar bu lisanı bilənlər olana qədər hökuməti müəsisələrdə rus dili istemalına da müsaidə edilsin”¹.

Azərbaycan Respublikasının prezidenti Heydər Əliyev 2001-ci il 18 iyul tarixli fərmanı ilə Dövlət dilinin təkmilləşdirilməsi üçün hüquqi əsasları yaratdı və bundan sonra Azərbaycan dilinin tədqiqi, təhlili və tətbiqi üçün imkanlar genişləndi. Bu fərman Azərbaycan dilinin bir çox sferalarına öz müsbət təsirini göstərdi, nitq mədəniyyətinin, ədəbi dil normalarının araşdırılması, öyrənilməsi və təbliği sahəsində atılacaq uğurlu addımlar üçün əlverişli şərait yaratdı.

Azərbaycan Respublikasının prezidenti Heydər Əliyev 2002-ci ilin sentyabr ayının 30-da Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında qanunu imzalamışdır. Bu qanunun 18-ci maddəsinin 2-ci bəndində Dövlət dilinin qorunması haqqında deyilir: “Azərbaycan Respublikasının ərazisindəki bütün kütləvi informasiya vasitələri (mətbuat, televiziya, radio və s.), kitab və digər nəşriyyat işi ilə məşğul olan qurumlar Azərbaycan dilinin normalarına riayət olunmasını təmin etməlidirlər”².

İkinci yarımfəslin **“Ortaq türkcə məsələsi”** adlı bölməsində XX əsrdə meydana gələn ortaqlıq dil ideyası araşdırılır. Vaxtilə türk dünyasının böyük mütəfəkkiri Ziya Gökalp türk xalqları üçün ümumi ədəbi dilin vacibliyini aşağıdakı şeir misraları ilə göstərməyə çalışmışdır:

---

¹ Vəliyev K.N. Azərbaycan dövlət dili siyasəti. Bakı, 2006.

² Məmmədova S. Kütləvi informasiya vasitələri və dil. Bakı, 2009, s.76.

Turanın vicdanı bir,
Dini bir, vatanı bir,
Fəqət həpsi ayrılır,
Olmasa lisanı bir¹.

XX əsrin əvvəllərində ortaq türkcə məsələsi türk dünyasının böyük şəxsiyyətləri tərəfindən gündəliyə gətirilmiş, müzakirə olunmuş və təbliğ edilmişdir. O dövrdə Azərbaycan və Türkiyə türkcələri arasında ciddi bir yaxınlaşma müşahidə olunurdu. Xüsusilə, bu meyil turançı yazarların yaradıcılığında öz əksini daha çox tapırdı. “O illərdə türk dünyasında birlik uğrunda çalışmalar başlamışdı. Təbii ki, birlik üçün ilk şərtlərdən biri də dil birliyi idi. Bütün türk xalqlarının qabaqcıl ziyalıları bunun üçün mübarizə aparırdılar. İsmayıl bəy Qasıralının Əli bəy Hüseynzadəyə yazdığı açıq məktubunda deyilir: “... Lisan və ədəbiyyat birliyi sair cümlə birliklərin əsası və mərkəzidir”².

XX əsrin əvvəllərində türk xalqlarının qabaqcıl ziyalıları Türk dünyasının bütövləşməsi üçün böyük səylər göstərirdilər. Bu dövrdə türkcülük ideyası genişlənir və özünə çoxlu tərəfdarlar toplayırdı. Ə.Hüseynzadənin, İ.Qasıralının, Z.Gökalpın başladığı türkcülük ideologiyası, ədəbiyyatda və sənətdə olduğu kimi, dildə də öz ifadəsini tapırdı. B.Çobanzadə, Ə.Dəmirçizadə, Ə.Cəfəroğlu və başqa dilçi alimlər türk dillərini və ləhcələrini diqqətlə öyrənir və təbliğ edirdilər. Türk dillərini bir-birinə yaxınlaşdırmaq üçün göstərilən bu səylər həmin dövrdə ardıcıl xarakter daşıyırdı.

Dissertasiyanın “**Azərbaycan dilində Türkiyə türkcəsi leksikasının müqayisəli təhlili**” adlı ikinci fəslinin “**Ümumişlək sözlərin müqayisəli təhlili**” adlı birinci yarımfəslində Türk dili leksikasının Azərbaycan dilinin leksikasını zənginləşdirməsi prosesi tədqiqata cəlb edilmişdir. Türkiyə dilçiliyində “özləşmə” adlandırılan bu proses Azərbaycan dilinin leksikasına da öz təsirlərini göstərmiş, dilimizdə işlənməyə başlayan bir sıra türk dilinə aid sözlər öz əhatə dairəsini genişləndirmişdir. Belə sözlər həm xüsusi adları, həm də isimləri və *feilləri* əhatə etməyə başlayır. Bu baxımdan türk dili leksikasını isimlər və *feillər* olaraq iki böyük qrupa ayıra bilərik:

Adların müqayisəli təhlili. Azərbaycan dilində işlənən Türk dili leksikasını mənşəyinə görə iki qrupa ayırmaq olar:

---

¹ Ələkbərova K. XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan ədəbi dilinə Türkiyə türkcəsinin təsiri. Bakı, 2010, s.117.

² Ələkbərova K. XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan ədəbi dilinə Türkiyə türkcəsinin təsiri, Bakı, 2010, s.118.; Qasıralı İ. Təbrik // Füyuzat, 1907, sayı 4.

A. Türk mənşəli adlar.

Artım-çoxalma. Türkiyə türkcəsində “artış” şəklində işlənir. “Qiyamət artımı yanacağıın keyfiyyətinə təsir etməyib”¹. Müasir Azərbaycan dilində ənənəvi olaraq “qiyamət artımı” əvəzinə “qiyamət qalxması” ifadəsi işlənmişdir. *Anım-xatirə:* “Ümummilli lider H.Əliyevin anım gününə həsr olunan “dəyirmi masa” keçirilib”². Müşahidələr göstərir ki, anım sözü artıq müasir Azərbaycan dilində vətəndaşlıq hüququ qazanmışdır. *Açılımgenişlənmə, yeni fəaliyyət programı:* “Davudoğlunun açılım bəyanatı niyə hesablanıb?”³. *Başqan-başçı.* Türk dilinin təsiri ilə *baş* sözü ilə başlanan sözlər iş başında olan adamlara verilməyə başladı. Azərbaycan dilində daha çox rəhbər mənasında *başçı* sözü işlənir. Lakin “başqan” şəklinə də rast gəlinir. Məs.: “Öz başqanına bu tələni quran ölkəyə hər şey gələ bilər”⁴. *Barış-sülh.* Vaxtilə Atatürk özünün məşhur “yurdda sülh, cahanda sülh” deyimində də sülh sözünü işlətməmişdi. Türk dilində “sülh”ün “barış”la əvəzlənməsi özləşmə prosesinin nəticəsidir. Azərbaycan dilində *barış* sözünə rast gəlirik: “Biz Azərbaycanın nicatını barış və dialoqda axtarıyıq. Bu, Azərbaycanın yoludur”⁵. *Bilgi-məlumat.* “Bilgi” sözü feildən düzəlmiş isimdir, “bilmək” feilinin əsasına -gi şəkilçisinin əlavə edilməsi yolu ilə yaranmışdır. Azərbaycan dilində “məlumat” sözünün yerində işlənir: “Gəncədəki “universitet qiyamı” haqda yeni bilgilər”⁶. *Çete-cinayətkar dəstə.* Türk dilindən gələn “çete” sözü də Azərbaycan dilində müşahidə olunur. Adətən, dilimizdə “cinayətkar dəstə” və ya “cinayətkar qrup”, destruktiv təşkilatlar və s. mənasını ifadə edir: “Ərdoğan: Çeteləri çökdürmüşük, indi də bunları çökdürəcəyik”⁷. Son müşahidələr göstərir ki, “çətə” sözü artıq yavaş-yavaş xalq danışığı dilində işlənməkdədir. *Endirim-ucuzlaşma:* “Qızıl məmulatlarına endirim artacaq”⁸. *Öndər-rəhbər.* Türk dili leksikası içində “ön” kökü ilə düzələn sözlər çoxluq təşkil edir. Bu kökdən həm isim, həm də feil düzələ bilər (məs., önləmək-qarşısını almaq). Belə vəziyyətlərdə iki proses müşahidə olunur; bir tərəfdən, qıpçaq sözü oğuz sözü ilə əvəzlənir, digər tərəfdən isə analitik feil forması sintetik formaya keçmiş olur. *Ön – qarşı, qabaq, irəli* mənalarını ifadə edir. *Rəhbər* mənasını ifadə edən bu sözün ikinci hissəsi olan “dər”in fars dilindəki “daştən” (malik olmaq) feili

¹ “Azadlıq” qəzeti, 29 dekabr 2013-cü il, s.14.

² “Yeni Azərbaycan” qəzeti, 05 dekabr 2013-cü il, s.3.

³ “Azadlıq” qəzeti, 7 noyabr 2013-cü il, s.10.

⁴ “Azadlıq” qəzeti, 30 dekabr 2013-cü il, s.6.

⁵ “Yeni Müsavat” qəzeti, 28 dekabr 2013-cü il, s.7.

⁶ “Yeni Müsavat” qəzeti, 16 dekabr 2013-cü il, s.1.

⁷ “Azadlıq” qəzeti, 23 dekabr 2013-cü il, s.6.

⁸ “Azərbaycan” qəzeti, 10 dekabr 2013-cü il, s.5.

ilə əlaqəli olduğunu düşünmək olar. Belə olduğu halda, “öndər” gələcəyə malik olan, yəni gələcəyi görəni insan mənasını ifadə etmiş olacaqdır. Türk dilində “nadir” sözü də “ender” şəklində işlənir. Ola bilər ki, “öndər” sözünün yaranmasında “lider” sözünün də formal baxımdan rolu olmuşdur. Bu söz müstəqillik illərində geniş işlənməyə başlamışdır. Məsələn: “Ulu öndər H.Əliyevin uşaqlıq və gənclik dostları, qohumları və yaxınları ilə söhbətlər, tanınmış siyasi xadimlər və dövlət adamlarıyla söhbətlər romanının əsasını təşkil edir”¹. *Önəm-əhəmiyyət*. “Ön” kökündən düzələn digər bir söz isə bizim dilimizdəki “əhəmiyyət” sözünün yerini tutan “önəm” sözüdür. Həmin sözün düzəlməsində işlənən ikinci hissənin – -əm şəkilçisinin mənşəyi məlum deyildir. Amma bir sıra sözlərdə (məs., izlem, gözlem, dönem, işlem və s.) işləndiyi müşahidə edilir. Bu şəkilçi yeni leksik vahidlərdə üstünlük təşkil edir. Görünür, bu formanı dil islahatçıları tətbiq ediblər. Bu -əm şəkilçisinin digər şəkilləri də (-am, -em, -im, -ım, -um, üm) yeni leksikada görünür. Məs.: “Səudiyyə Ərəbistanı Azərbaycanla əlaqələrə *önəm* verir”² və s.

Feillərin müqayisəli təhlili. Türk dilindən Azərbaycan dilinə keçən bir sıra feillər vardır ki, bunlar Azərbaycan dili üçün də olduqca önəmlidir. Çünki türkmənşəli sözlərdən düzələn bu tipli feillər həm dili sadələşdirir, həm də fikrin anlaşılıq olmasını təmin edir. Belə feillərdən, “izah etmək” yerinə “açıqlamaq”, “tədqiq etmək” yerinə “araşdırmaq”, “şərh etmək” yerinə “yorumlamaq”, “təhlil etmək” yerinə “incələmək”, “təkzib etmək” yerinə “yalanlamaq” və s. Azərbaycan dilində artıq vətəndaşlıq hüququ qazanıb.

Açıqlamaq-izah etmək / açıqlama-izahat: “Asəf Quliyevdən tikanlı açıqlamalar”³; “Snouden məxfi məlumatları niyə yaydığını açıqladı”⁴. *Bitirmək-tamamlamaq, axıra çatdırmaq:* “S.Müslümovdan F.Ələkbərova bitirəcək addım”⁵. *Dondurmaq-fəaliyyətini dayandırmaq:* “İş adamının 1 milyardlıq layihəsi donduruldu”⁶. *Dur(maq)-dayan(maq):* “Facebook-da yaltaqlara “dur” deyən şərlənərək həbs olundu”⁷. *Qapatmaq-bağlamaq.* “Hakimiyyətin müxalif təşkilatları qapatmaq planı”⁸. *Püskürmək-*

¹ “Yeni Azərbaycan” qəzeti, 03 dekabr 2013-cü il, s.4.

² “Palitra” qəzeti, 11 dekabr 2013-cü il, s.1.

³ “Yeni Müsavat” qəzeti, 28 dekabr, 2013-cü il, s.1.

⁴ “Azadlıq” qəzeti, 25 dekabr 2013-cü il, s.3.

⁵ “Azadlıq”, 29 noyabr 2013-cü il, s.2.

⁶ “Azadlıq” qəzeti, 8 dekabr 2013-cü il, s.10.

⁷ “Azadlıq” qəzeti, 26 noyabr 2013-cü il, s. 4.

⁸ “Azadlıq” qəzeti, 10 dekabr 2013-cü il, s.4.

püskürmək: “Bəylər Əyyubovun qohumları iqtidara üsyan püskürdü”¹. *Yalanlamaq-təkbiz etmək*: “Türkiyə mediasında haqqında çıxan xəbərləri yalanlamış R.Zərrabın milyarder şərikinə həbs”². *İstefa (etmək)-işdən getmək*: “Onlarla məmur, polis istefa verib. Dekabrın 25-də üç nazir istefa verib”³. *Fərqində olmamaq-əhəmiyyət verməmək*: “R.Hacılı: “Hakimiyyət mediaya təzyiqli siyasətinin onun üçün nə dərəcədə təhlükəli olduğunun fərqində deyil”⁴. *Qatılmaq-iştirak*: “Müxalifətin 1 saylıları dəfnə qatılmadı. Özünü yandıran Qarabağ qazisi torpağa tapşırıldı”⁵.

Türk dilinin keçdiyi sadələşmə və özləşmə meyilləri bu dildən alınan leksik vahidlərlə Azərbaycan dilinə də öz təsirini göstərir. Burada bir-birinə zidd olan iki meyil müşahidə olunur. Bir tərəfdən, dilimizdə ərəb-fars sözləri türk sözləri ilə əvəzlənir, yəni dilimiz özləşir. Digər tərəfdən, Türk dilindən alınan yeni leksika ərəb və ya fars sözləri olur və dilimizdəki türkmənşəli öz sözlərimizi əvəzləyir. Bu iki meyil vahid bir prosesin içində getdiyindən onun tərkibi diqqətdən kənar qalır.

İkinci fəslin “**Terminoloji leksikanın müqayisəli təhlili**” adlı yarım-fəslində Azərbaycan və türk dillərində terminoloji leksika araşdırılır.

Yeni sözlər dilimizə İKT-lərdən və KİV-dən gəlir. İlk növbədə, yeni sözlə təması internet, televiziya, radio və yazılı mətbuat qurur. Bu təmasla söz ilk dəfə olaraq düşdüyü yeni dil mühitində öz söz yuvasını qurur.

Dilimizin təbiiliyini və təmizliyini qorumaq, eyni oğuz köklü dillərlə əlaqəsini daha da sıxlaşdırmaq baxımından terminlərə münasibət məsələsinin çox ciddi önəmi vardır. Bizim bir çox texniki terminlərimiz Türkiyədə işlənmir. Məsələn, “sükan” yerinə “direksiyon”, “tormoz” yerinə “fren” sözündən istifadə olunur. Amma “motor” ortaq olaraq anlaşılır. Bəzi alınma hüquqi terminlərimiz “despot”, “diktator” və s. də ortaq şəkildə anlaşılır.

İctimai-siyasi leksika. İctimai-siyasi leksika cəmiyyətin əsas ideoloji təmayüllərlə bağlılığını özündə əks etdirir. Sosial quruluşla əlaqədar, dövr və şəraitlə bağlı ictimai fikir də öz əksini bu leksik qrupda tapır. Xalqımızın ictimai-siyasi fikir tarixi qədim və zəngindir. Bu tarixi təcrübə dildə də ifadə olunur və leksik ehtiyatları zənginləşdirir. “İctimai” və “siyası” kəlmələrinin hər ikisi ərəb mənşəlidir. İctimai “cəmiyyət” sözü ilə eyni köklüdür və “xalq”, “cəmaat”, “toplum” deməkdir. Türk dilindəki “toplum”

¹ “Yeni Müsavat” qəzeti, 26 dekabr 2013-cü il, s.1.

² “Azadlıq” qəzeti, 30 dekabr 2013-cü il, s.6.

³ “Azadlıq” qəzeti, 28 dekabr 2013-cü il, s.10.

⁴ “Azadlıq” qəzeti, 17 noyabr 2013-cü il.

⁵ “Yeni Müsavat” qəzeti, 30 dekabr 2013-cü il, s.1.

sözü də oradan gəlir və uğurlu bir leksik vahid hesab edilə bilər. “Toplum” sözü özündə “toplamaq” felini də ifadə etdiyinə görə tamamilə türk mənşəlidir və Azərbaycan dilində də çox rahat şəkildə anlaşılır. Əlbəttə, bu sözün yayılmasında və kütləviləşməsində mətbuat öz sözünü demişdir.

Müasir mətbuatın dilində “*sammit*”, “*diaspor*”, “*kvota*”, “*monitorinq*”, “*global*”, “*sponsor*”, “*politoloq*”, “*başqan*”, “*məmur*”, “*elçi*”, “*supervayzer*”, “*menecer*”, “*hərəkət*”, “*aksiya*” və s. sözlərin uğurlu milli nümunələrini müəyyənləşdirmək üçün hər iki dildə ortaq leksik ehtiyatlar mövcuddur.

Hüquq və diplomatiya terminləri. Azərbaycan da, Türkiyə də müstəqil dövlətdir, beynəlxalq hüququn subyektidir. Bütün hüquqi və diplomatik münasibətlər də öz əksini uyğun anlayışlarda tapır. Bu anlayışlar vasitəsilə beynəlxalq münasibətlər öz dil ifadəsini gerçəkləşdirir. Xüsusilə, müstəqillik dövründə Azərbaycanın beynəlxalq əlaqələri sürətlə genişlənir və bu da öz növbəsində hüquq və diplomatiya terminlərinin artımına səbəb olur. Belə sürətlə genişlənən terminologiyanın isə, şübhəsiz ki, dil baxımından tənzimlənməsinə ehtiyac vardır.

Ermənistandan azərbaycanlıların deportasiyası və Azərbaycanın tərkib hissəsi olan Qarabağın işğalı ilə bağlı bizim dilimizdə ən yeni dövrün aktual terminləri sırasında “qaçqın”, “köçkün”, “didərgin”, “soyqırım”, “yardım”, “çadır düşərgəsi”, “genosid”, “etnik təmizləmə”, “qəsbkar” və s. kimi sözlər artıq hüquqi mənə qazanmışdır. Türk dilində Yaxın Şərqdə baş verən hadisələrin fonunda “suriyalı göçmen”, “iraklı göçmen”, “mülteci”, “sığınmacı” kimi sözlər işlənmə tezliyini artırmışdır.

Türk dilində “qanun” yerində işlənən “yasa”, “konstitusiya” yerində işlənən “ana yasa”, “prokuror” yerində işlənən “savcı” sözləri türk mənşəlidir və dilimizdə də bu sözlər anlaşılır. *Məhkəmə*, *hakim* kimi sözlər, demək olar ki, eynidir. Lakin “şahid” yerində “tanık”, “məhbus” yerində “tutuklu” sözləri işlənir. Bu sözlər də əski türkcədən alınmışdır və bizim dilimizin də doğma vahidləridir. Müasir Azərbaycan dilində “parlament” əvəzinə “milli məclis” ifadəsinin işlənməsi də məhz türk dilinin təsiri nəticəsində baş vermişdir.

Türk dilində işlənən “yolsuzluq” bizdəki “korrupsiya”nın qarşılığını verir. Lakin “korrupsiya” sözü mənə olaraq aydın olmur, onun emosionallıq effekti yoxdur. Onun dövlət məmurları tərəfindən xalq malının oğurlanması mənası verdiyini də çox adam bilmir. Amma “yolsuzluq” sözü özündə bir mənfi mənəni açıq şəkildə ifadə edir. Belə hesab edirik ki, bizim belə terminlərə lüğətimizin cildlərində yer verilməlidir. “Monopoliya” və ya “inhisar” sözləri də dilimizdə daha aydın anlaşılacaq sözlərlə ifadə edilmə-

lidir. “Monopoliya”dan anlaşılır ki, bu, təkbaşına hakim olmaqdır. Müasir türk dilində buna “tekel” (tək əl) deyilir. Çünki burada “mono” təkdir, “poli” isə yaqın ki, “polis” sözündəndir və “şəhər” deməkdir. Belə olduğu halda, “monopoliya” təkbaşına şəhərə hakim olmağı ifadə edəcəkdir.

Türk dilində işlənən *yargıç, yargılama, savcı, savunma, cezaevi, gardiyan, dava, davacı, sanık, tanık, tutuklu, gözaltı, duruşma, temyiz, cürüm, celse, infaz, müebbet* kimi terminlərinin mənası Azərbaycan dilində yoxdur.

Sosial-mədəni və iqtisadi leksika. Müasir dövrün xarakterik xüsusiyyətlərindən biri də odur ki, bu dövr sürətli iqtisadi inkişaf dövrüdür. Eyni zamanda, bu inkişaf iqtisadi əlaqələrin genişlənməsinə və sürətlənməsinə də aiddir. Dünya vahid bir iqtisadi məkana çevrilir. Belə olduğu halda, bu gerçəkliyin öz ifadəsini tapdığı leksika da ona uyğun şəkildə dəyişir. XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda və Türkiyədə “ictimaiyyun” və “iqtisadiyyun” ifadələri ortaq şəkildə işlədilir. Ona görə də bu sistemin əsas termini “bazar”dır və bu termin Azərbaycan və türk dillərində cüzi fonetik dəyişikliklə (bazar-pazar) işlənir. Bizim dilimizdə passivləşmiş “bazarlama” sözü türk dili vasitəsilə yenidən “pazarlama” anlayışı ilə bu dəfə “marketing” mənasında aktivləşir. Kiçik və böyük bazarlar Avropa terminologiyasında “mini market” və “super market” şəklində öz ifadəsini tapır. Müasir iqtisadi anlayışların içində əsas yerlərdən birini “biznes” (iş) tutur. Hərfi mənada bu termin “məşğuliyyət” deməkdir. Bundan törəyən “biznesmen” isə “iş adamı” deməkdir. Bu, müasir iqtisadi sistemin əsas terminləridir. Burada bazar, iş və iş adamı sistemin əsas strukturunu təşkil edir. Termin olaraq da bu belədir. Bazar iqtisadiyyatı, bazar münasibətləri, bazar mexanizmləri, azad sahibkarlıq, biznes fəaliyyəti kimi terminlərə son dövrlərdə bazar infrastrukturunu, bazarın tutumu, bazarın tələbi, broker, sahibkar, biznesmen, menecer, fermer, kommersant və s. kimi terminlər də əlavə olunur. Bu tipli terminlərin əksəriyyəti türk və Azərbaycan dillərində kalka yolu ilə düzəldilmişdir. “İqtisadiyyat”ı fərqli şəkildə işlətsək də, “iş adamı”mız artıq ortaq leksika təşkil etməkdədir.

Müasir iqtisadi terminlərin bir çoxu ingilis dilindən gəlir: “market-bazar, marketing-bazarlama, menecer-idarə edən, biznes-iş, biznesmen-iş adamı”¹ və s. Türk dilində işlənən iqtisadi və ticari terminlərdən *döviz, kur, sözleşme, tutanak, para, para bozdurmak, kar, bilanço, ciro, muafiyet, yaptırım, damga pulu, ek, yükümlülük, araç, kaşe, antetli kağıt, sorumluluk, müeyyide, irsaliye, havale, ihale, döner sermaye, borsa, ticaret odası* və s.

---

¹ Feyzullabəyli İ.Ə. Biznes, bazar, ticarət marketing, plan nədir? // Azərbaycanda sahibkarlığın regional problemləri. Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1995, s.191.

Azərbaycan dilində işlənmiş və ya mənalı fərqlidir¹.

İdman terminləri içərisində fərqli olanlar çoxdur. *Taç, takım, köşə atışı, kale, ağ, file, puan, kaleci, skor, deplasman, averaj, antreman, şut, antrenör, küme düşmək, ceza alanı, forvet, fikstür* Azərbaycan dilində yoxdur. Dilimizdə olan *komanda, künçden zərbə, qapıçı, meşk, meşkçi* kimi terminlər isə Türk dilində yoxdur. Amma bununla yanaşı, futbolun əsas anlayışları olan *top, oyun və oyunçu* ortaqdır.

Elmi-texniki leksika. Elmi terminlər sahəsində problemlər olduqca çoxdur. Çünki elmin inkişafının yeni dövründə Azərbaycan və Türkiyə arasında əlaqələr son dərəcə zəif olmuşdur.

Azərbaycan dilindəki təhsil sözü türk dilində “eyitim”, elm sözü “bilim”dir. Bununla yanaşı, onların ərəbcə variantları da passiv sinonim olaraq anlaşılır. Özəl məktəb, özəl eyitim, örgün eyitim kimi ifadələr də türk dilinə mənsubdur. Türk dilində məktəb sözünün yerinə “okul”, ədəbi və ya elmi məktəb yerinə isə “ekol” işlənir. Məktəb şagirdinə və ya universitet tələbəsinə isə öyrənən mənasındakı sözdən düzələn “öyrenci” deyilir. Müəllim mənasında da “öyrətmən” sözü işlənir. Bizim bakalavr səviyyəsinə “lisans”, magistr səviyyəsinə isə “yüksək lisans” deyilməkdədir.

Azərbaycan dilindəki “özəl litsey”in, “kollec”in türk dilindən alındığını düşünmək olar. Lakin leksik vahidlər mənşəyi etibarilə Avropa dillərinə bağlıdır. Burada onları təyin edən sözün, məsələn, sadəcə, “özəl”in türk dilinə aid olduğunu görürük.

Ədəbi-estetik və filoloji leksika. Türk dili ilə Azərbaycan dili arasında bir çox ədəbi terminlər bənzər şəkildədir. Məsələn: *açık hece-açık heca*², *ağıt söylemek-ağı demək*³, *destan-dastan*⁴, *facia-faciə*⁵, *gazel-gəzəl*⁶, *hattat-xəttat*⁷, *kapalı hece-qapalı heca*⁸, *kasidə-qəsidə*⁹, *kinaye-atmaca*¹⁰,

¹ Resulov A. Akraba Diller ve “Yalancı Eş Değerler” Sorunu. Ankara, Türk Dili, sayı: 524 (1995), s.916-924.

² Akdoğan Y. Türkiye Türkçesi’nden Azerbaycan Türkçesi’ne Büyük Sözlük. İstanbul: Deniz Kitabevi, 2000, s.2.

³ Yenə orada, s.4.

⁴ Yenə orada, s.70.

⁵ Akdoğan Y. Türkiye Türkçesi’nden Azerbaycan Türkçesi’ne Büyük Sözlük. İstanbul: Deniz Kitabevi, 2000, s.96.

⁶ Akdoğan Y. Türkiye Türkçesi’nden Azerbaycan Türkçesi’ne Büyük Sözlük. İstanbul: Deniz Kitabevi, 2000, s.10.

⁷ Yenə orada, s.129.

⁸ Yenə orada, s.175.

⁹ Yenə orada, s.181.

¹⁰ Yenə orada, s.197.

*komeđya-məzhəkə*¹, *mani-bayati*², *tekerleme-nağılbaşı*³, *trajik-faciəli*⁴ və s.

Türk dilində işlənən dilçilik terminləri içərisində *sesteş, eşadlı, ikileme, adlı, eylem, yumuşak, sert, ünlü, ünsüz, bağlaç, ortaç, bağfıl, tümce, bileşik, yantümce, özne, yüklem, belirten, tümleç, benzeşmeek, sontaki, tamlama* Azərbaycan dilində yoxdur. Azərbaycan dilindəki *mübtəda, tamamlıq, təyin, budaq cümlə, şəkilçi, qoşma* və s. terminlər isə türk dilində yoxdur⁵. Lakin *dil, söz, cümlə, yazı, mətn, hərf* kimi təməl anlayışlarımız ortaqdır.

Hərbi leksika. Azərbaycan dilinin leksik ehtiyatları içərisində hərbi terminologiyanın xüsusi yeri vardır. Bu terminologiyanın qədim və orta əsrlərə aid olan hissəsi türk dili ilə ortaqdır. Məs., silah adları: *yay, ox, qılınç, nizə, əmud, qalxan, dəbilqə, zireh, dəmir don, top, tüfəng, barıt, qurğuşun, mərmə* və s.

Türk xalqlarının zəngin hərbi mədəniyyəti öz izlərini hərbi terminologiyada da saxlamışdır. Sovet dövründə dilimizə daxil olan bir sıra hərbi terminlər milli terminlərin passivləşməsinə səbəb olmuşdur. Lakin müstəqillik dövründə hərbi terminologiyamız həm alınmaların, həm də milli ehtiyatların aktivləşdirilməsi hesabına xeyli zənginləşmişdir⁶.

Yeni hərbi texnikanın adlarında fərqli deyiliş formaları çoxdur. Hərbi təyyarəyə *savaş uçağı*, qırıcı təyyarəyə *jet*, raketə *füzə*, atoma *nüklər* və s. deyilir. Hərbi leksikanın tamamilə birləşdirilməsinə və ortaqlaşdırılmasına olduqca ciddi ehtiyac vardır. Türk dili hərbi leksikasının müəyyən bir hissəsi özünü bizim arxaikləşən ortaq hərbi leksikanın bərpası, yeniləşdirilməsi şəklində göstərir. Digər hissəsi isə ölkələrimiz arasındakı müasir hərbi-siyasi əlaqələrlə şərtlənir və yeni hərbi terminologiya dillərimiz arasında ortaq şəkildə işlənməyə başlayır. Bu, eyni zamanda, Azərbaycan ordusunun NATO standartlarına uyğunlaşdırılmasında Türkiyəli hərbi mütəxəssislərin iştirakı ilə də səciyyəyənlir.

Dissertasiyanın **“Türk dili leksikasının müasir Azərbaycan dili leksikası ilə əlaqələrinin əsas istiqamətləri”** adlı üçüncü fəslinin **“Türkiyədə dil islahatları və yeni leksika”** adlı birinci yarım fəslində Türkiyədə

¹ Akdoğan Y. Türkiye Türkçesi'nden Azerbaycan Türkçesi'ne Büyük Sözlük. İstanbul: Deniz Kitabevi, 2000, s.201.

² Yenə orada, s.230.

³ Yenə orada, s.380.

⁴ Yenə orada, s.398.

⁵ Resulov A. Akraba Diller ve “Yalancı Eş Değerler” Sorunu. Ankara: Türk Dili, sayı: 524 (1995), s.916-924.

⁶ Qasımov İ. Azərbaycan dilinin lüğət tərkibində hərbi terminlər // Azərbaycan dili və ədəbiyyat tədrisi, 2000, sayı 2, s.44-45.

dövlətin dilə münasibəti məsələsi nəzərdən keçirilir. Türkiyədə “dil devrimi” olaraq bilinən dil islahatı 1932-ci ilin 12 iyul tarixi ilə başlanır. Türkiyə Cümhuriyyətinin başçısı Mustafa Kamal Atatürkün dil siyasətində mühüm addımlarından biri kimi qiymətləndirilir. 1932-ci ildə Türkiyədə Türk Dil Kurumu (TDK) yaradılır. Dil qurumunda Atatürkün rəhbərliyi ilə 1932-1938-ci illər arasında islahatlar getmiş və bu islahat Atatürkdən sonra da müxtəlif şəkildə 1970-ci illərə qədər davam etmişdir. Əski Dil Kurumunun bağlandığı 1982-ci il dil inqilabının bitdiyi tarix olaraq bilinir. 1928-ci ildə başlanan əlifba islahatı və 1932-ci ildə başlanan dil islahatı iki böyük hadisə kimi XX əsr Türkiyə tarixinə daxil olub¹.

Türkiyədə dil islahatlarını şərtləndirən səbəblərin içində əsas problem ondan ibarət idi ki, ədəbi və şifahi dil, elita və kütlə dili arasında ciddi fərqlər yaranmışdı. Xalq kütlələri artıq yazılı dili başa düşməkdə çətinlik çəkirdi. Təbii ki, bu reallıq Osmanlı dönəmindən də mövcud idi. Bu baxımdan Atatürk dilin “təmizlənməsi” və türkcələşdirilməsi ilə bağlı çox önəmli addımlar atır. Belə addımların başında 1932-ci ildə qurulan və ozamankı adı ilə “Türk dili tetkik cəmiyyəti”nin fəaliyyəti gəlir. Bu cəmiyyətin əsasında “Türk dil kurumu” yaradılır. Bu qurum fəaliyyəti dövründə türk dilinin qorunması, öyrənilməsi və təbliği istiqamətində böyük işlər görmüşdür.

1932-ci ildə məclisin açılış mərasimindəki çıxışında Atatürk belə demişdi: “Milli kultürün hər cığırda açılaraq yüksəlməsini türk cümhuriyyətinin təməl diləyi olaraq təmin edəcəyik. Türk dilinin, öz mənliliyinə, əslindəki gözəllik və zənginliyinə qovuşması üçün bütün dövlət təşkilatımın diqqətli, maraqlı olmasını istəyirik”².

Cəmiyyətin qarşısında duran əsas fəaliyyət istiqaməti dildə sözləri tapmaq, təsbit etmək, yad sözlərin yerinə türkcə sözlər qoymaq idi.

1932-ci ilin 22 sentyabrında Dolmabağça sarayında Atatürkün sədrliyi ilə keçirilən I Türk Dili Konfransında Aqop Martanyan, İstəpan Gurdukyan və Gevork Simkeşyan tədbirə mütəxəssis kimi dəvət olunurlar. Burada A.Martanyan “Türk, şumer və hind dilləri arasındakı əlaqələr” adlı məruzə edir və məruzə Atatürkün diqqətini çəkir. Bundan sonra o, Dil Qurumunda baş mütəxəssis kimi fəaliyyət göstərir. “Aqop Martanyana sözlərin, xüsusən də, əcnəbi sözlərin etimologiyasını açmaq üzrə mütəxəssis olduğu üçün Atatürk tərəfindən “Dilaçar” soyadı da 1934-cü ildə “Soyadı

---

¹ https://tr.wikipedia.org/wiki/Dil_Devrimi

² <http://www.ataturk.net/cumh/dil.html>

qanunu”nun qəbulu zamanı verilmişdir”¹. Atatürkün Dilaçara göstərdiyi etimad dilçilik ədəbiyyatlarında müxtəlif şəkildə qiymətləndirilir².

1934-cü il 18-23 avqust tarixlərində Dolmabağça sarayında çağırılan İkinci Dil Qurultayında Osmanlı dilini türkləşdirmək üçün iki yol müəyyən edilmişdi:

1. 1932-ci ildə nəşr edilən “Osmanlıcadan Türkcəyə söz qarşılıqları tarama dərgisi”ndəki sözləri araşdıraraq olduğu kimi və ya düzəldərək alınmaları; 2. Qarşılığı tapılmamış sözlərin əvəzində yeni sözlər yaratmaq³.

Tədqiqatlardan aydın olur ki, Atatürk dili sadələşdirmə, özləşdirmə, yad sözlərdən təmizləmə siyasətini başlamış və onun çox mürəkkəb və çətin iş olduğunu görüb bu işi dayandırmışdır. Müəyyən müsbət meyillərin olması ilə yanaşı, dilin özləşdirilməsində mənfi bir nəticə də əldə edilmişdir ki, bu da Türk dilinin digər türk dillərindən uzaqlaşmasıdır. Bu meyillər qapalı Sovet məkanındakı türk dillərindən kənar baş vermiş, türk dilləri bu prosesdə iştirak etməmişdir.

Dissertasiyanın üçüncü fəslinin “**Müasir Azərbaycan dili ilə türk dili arasında leksik əlaqələr**” adlı yarım fəslində əlaqələrin tarixi-lingvistik xüsusiyyətləri araşdırılır. Azərbaycan və Türkiyə arasında bütün sahələrdə əlaqələrin inkişafında müstəqillik dövrü xüsusi yer tutur. Tarixən bu xalqlar arasında yaxınlıq olub, lakin yaxın tarixdə bu yaxınlıq müşahidə edilmir. Bu mənada müstəqillik dövrü eyni köklü olan bu xalqların arasındakı əlaqələrə öz müsbət təsirlərini göstərib.

Hazırkı vəziyyət elədir ki, biz türk dilinin içində iki leksik layı bir-birindən fərqli araşdırmalıyıq:

1. Təbii türk dili leksikası. Buraya türk mənşəli sözlər daxildir. Bunların bəziləri Azərbaycan dilində passivləşmiş və ya arxaikləşmişdir. Türkiyədə arxaik leksikanın bərpasını, aktivləşdirilməsini və populyarlaşdırılmasını müsbət meyil kimi qiymətləndiririk.

2. Süni türk dili leksikası. Məsələn, bu təsnifatın başında işlənən sözün “yapay” şəkli *kimi*. Belə söz yaradıcılığı birmənalı qarşılanmır. Bunların içində uğurlu nümunələr də az deyil. Amma belə nümunələr sözün türk kökündən, əsasından ayrılmağı hallara aiddir. Belə olduğu halda, Türkiyədən xaricdə yaşayan türklər bu sözləri başa düşər və ya ən azı onu fəhm edirlər.

Heydər Əliyevin təqdim etdiyi və həyata keçirdiyi “bir millət, iki

---

¹ Ələkbərova K. XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan ədəbi dilinə Türkiyə türkcəsinin təsiri. Bakı, 2010, s.137.

² Yənə orada.

³ Yənə orada, s. 126.

dövlət” formulunun dillər arasındakı əlaqələrə də öz müsbət təsirləri vardı. Artıq bu formul XX əsrin əvvəllərindəki “bir lisan” formulundan keyfiyyətə fərqlənirdi. Bu fərqi yaradan təkcə formulun formal göstəricisi “lisan”ın “dil”lə əvəzlənməsi deyildi. Bundan irəli gələn məsələlərin dövlət səviyyəsində, dövlət qurumları tərəfindən ardıcıl və məqsədyönlü şəkildə həyata keçirilməsidir.

Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair Dövlət Proqramı haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyevin sərəncamında deyilir: “Azərbaycan dili xalqımızın mənəvi sərvəti, dünya azərbaycanlılarının həmrəyliyi sarsılmaz təməli, dövlətimizin müstəqilliyinin başlıca rəmzlərindən biridir. Ölkəmiz zaman-zaman müxtəlif imperiyalar tərkibində yaşamağa məcbur olmasına baxmayaraq, ana dilimiz həтта bu ağır vaxtlarda belə, milli məfkurənin, milli şüurun və milli-mədəni dəyərlərin layiqincə yaşamasını və inkişafını təmin etmişdir. Bu gün onun qorunması və qayğı ilə əhatə olunması müstəqil Azərbaycanın hər bir vətəndaşının müqəddəs borcudur”.¹

Müstəqillik dövründə Türkiyə və Azərbaycan arasındakı əlaqələr bütün sahələrdə genişlənir və inkişaf edir. Azərbaycanlı müəllimlər Türkiyə universitetlərində dərs deyir, azərbaycanlı tələbələr Türkiyə universitetlərində təhsil alırlar. Türkiyəli müəllim və tələbələr də Azərbaycanda eyni şəkildə fəaliyyət göstərə bilirlər. KİV vasitələri qarşılıqlı şəkildə məlumat mübadiləsini və ünsiyyəti artırmağa kömək edirlər. Televiziyalar və internet əlaqələri də belə ünsiyyəti olduqca artırır. Bütün bu vasitələr Azərbaycan və türk dilləri arasındakı dil əlaqələrini daha da inkişaf etdirir, leksik ehtiyatları zənginləşdirir.

Bizə görə, türk dilinin türk mənşəli leksikasının Azərbaycan dilindəki iştirakı təbii bir prosesdir və bu proses dilimizin öz kökünə qayıtmasında, öz məcrasında inkişafında və passiv leksikanın yenidən aktivləşdirilməsi sahəsində müsbət bir meyl kimi dəyərləndirilməlidir.

Üçüncü fəslin **“Leksik əlaqələrdə alınmalar problemi”** adlı yarım fəslində hər iki dildə alınmalara münasibət məsələsi araşdırılır. Dilçilikdə alınmalar məsələsi ilə bağlı müxtəlif araşdırmalar aparılmış və alınma leksik vahidlər müxtəlif aspektlərdən təhlil edilmişdir. Bu sahədə Ə.Dəmirçizadə, T.Hacıyev, N.Cəfərov kimi görkəmli ədəbi dil tarixçilərinin, həm də S.Cəfərov, Y.Seyidov, H.Həsənov, T.Əfəndiyeva, M.Mirzəliyeva, N.Məmmədli, B.Abbasova, M.Qasımovun və b. leksikologiya mütəxəssislərinin dəyərli fikir və mülahizələri mövcuddur. Belə bir elmi-nəzəri

---

¹ “Respublika” qəzeti, 24 may 2012-ci il.

təməl üzərində alınma probleminə baxmaq, qohum dillər arasındakı leksik əlaqələr prosesini dəyərləndirmək və aydınlaşdırmaq mümkündür.

Bəzi müəlliflər Azərbaycan dilində türk dili leksikasını inkar edir, bunların qədim Azərbaycan sözləri olduğunu iddia edirlər. Ona görə də alınma məsələsi həm dil tarixi, həm leksikologiya, həm də dil əlaqələri ilə sıx şəkildə bağlı olaraq aydınlaşdırılmalıdır.

XX əsrin əvvəllərində başlanan dil birliyi hərəkatı Azərbaycan dili ilə Osmanlı türkcələrini bir-birinə yaxınlaşdırmağa başlamışdı. Həmin dövrün Azərbaycan dilində Türk dilindən alınmış 350-yə qədər söz işlənmişdi¹.

Orta əsrlər dövründə dilimizə kütləvi şəkildə dolmuş ərəb və fars sözləri dilin daxili imkanları hesabına yenidən öz sözlərimizlə əvəzlənir. Bu əvəzlənmə prosesində Türkiyə türkcəsi leksikasının da əhəmiyyətli rolu olmuş, bu dildən alınan leksik vahidlərlə dilimiz öz ehtiyatlarını aktivləşdirir və zənginləşdirir.

Üçüncü fəslin **“Müasir Azərbaycan dilində türk dili leksikasının funksional-semantik xüsusiyyətləri”** adlı yarım-fəslində türk dili leksikasının funksional-semantik əhatəsi və özəllikləri araşdırılır. Azərbaycan dilinə türk dilində olduğu kimi xüsusi müdaxilə olunmamış, dil islahatları aparılmamışdır. Lakin dil təbii şəkildə özü-özünü tənzimləmiş, türkmənşəli sözlər getdikcə passiv sinonim olmaqdan çıxmış və aktiv mövqeyə keçməyə başlamışdır. Dilimizdəki digər alınma sözlər Avropa mənşəli sözlərdir ki, bunlar, əsasən, XIX əsrdən başlayaraq dilimizin lüğət tərkibinə daxil olmağa başlayır. Müasir mətbuatın dilində aktiv işlənən türk dili sözləri içərisində leksik-semantik baxımdan öz yerində olan bir sıra sözlərin işlənməsi müsbət bir meyil kimi dəyərləndirilir: “Bu gün dilimizdə işlənən əksər yeni sözlərin və ifadələrin türk mənşəli olması, yəni bizim öz sözlərimiz olması olduqca sevindirici hadisədir”². Türk dilindən gələn bir qrup sözlərin mətbuatda aktiv işlənməsi də müsbət qarşılır: *“biznesmen-iş adamı ... günah-suç, ... genosid, qatlıam-soyqırım, fəmiyyə-soy adı, soy kökü-nəsil, qohum-əqrəbə, tayfanın bir hissəsi-uruq, müvəqqəti sülh-atəşkəs, sülh-barış, cəlbədic-i-çəkici* və s.³

Müasir Azərbaycan dilində işlənən türk sözlərinin əhatəsi getdikcə genişlənməkdədir və bu meyil özündə əsas iki cəhəti ehtiva edir:

1. Türk dili leksikasının dilimizdə işlənməsi ilə öz dilimizin daxili potensialı aktivləşmiş olur. Yəni dilimiz öz məcrasına yönəlir və daha rahat

---

¹ Ələkbərova K. XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan ədəbi dilinə Türkiyə türkcəsinin təsiri. Bakı, 2010.

² İsmayılov E. Müstəqil qəzetlərimizin dili. Bakı, 2006, s.75.

³ Yenə orada, s.76.

şəkində öz ehtiyatları hesabına zənginləşir. Bu, eyni zamanda, kökə qayıdış deməkdir.

2. Türk sözlərinin dilimizdə çəkisinin artması dilimizi ortaq türkcə yolunda daha da irəliyə aparır, ortaq leksikanı bərpa etməklə ortaq dil keçmişindən ortaq dil gələcəyinə doğru yönəldir.

Dissertasiyanın “Nəticə” hissəsində tədqiqatın aşağıdakı əsas elmi-nəzəri və təcrübi müddəaları ümumiləşdirilmişdir:

Azərbaycan dilində türk sözlərinin müqayisəli təhlilindən belə qənaətə gəlirik ki, bu leksik vahidlər Azərbaycan dilinin lüğət tərkibinin zənginləşməsində önəmli rol oynayır, eyni zamanda, türk dilinin leksik proseslərdəki rolu bir neçə istiqamətdə özünü göstərir:

1. Türk sözləri vasitəsilə Azərbaycan dilinə türkmənşəli sözlər daxil olur və ya passiv leksika aktivləşir.

2. Türk dili sözləri alınan sözlərlə yeni anlayışlar ortaq leksik vahidlərlə ifadə olunur.

3. Türk dilindən alınan sözlərlə dilimizdəki ərəb və fars sözləri türk sözləri ilə əvəzlənir, yəni dildə özləşmə prosesi daha da intensivləşir.

4. Türk dilindən alınan alınmalar vasitəsilə bəzi analitik formalı feillər sintetik formaya keçir.

5. Müasir türk dilindən Azərbaycan dilinə keçən sözlər, demək olar ki, yalnız publisistik üslub vasitəsilə işləklilik qazanır. Bu məsələdə mətbuatın və telekommunikasiyanın rolu aparıcıdır.

6. Türk dilindən Azərbaycan dilinə keçən sözlər, əsasən, məişət, ictimai-siyasi, hüquqi və ayrı-ayrı elm sahələrini əhatə edir.

7. Müasir türk dilindən Azərbaycan dilinə keçən leksik vahidlərin əksəriyyəti ortaqlıq mahiyyət daşıyır.

8. Türk dilindən alınan leksik vahidlərin əksəriyyəti müasir Azərbaycan dilində paralel işlənir. Yəni onların qəbul edilən dil tərəfindən həzm olunma prosesi hələ də davam etməkdədir.

9. Həmin leksik vahidlər Azərbaycan və türk dillərində həm inteqrasiya, həm də diferensiasiya proseslərini ehtiva edir.

10. Türk dilindən Azərbaycan dilinə keçən sözlər həm adları, həm də feilləri əhatə edir.

11. Müasir türk dilindən alınmalar həm də Azərbaycan antroponimiyasında türk mənşəli şəxs adlarının kütləvi şəkildə artmasına gətirib çıxarmışdır.

Dissertasiya işinin əsas müddəaları çap olunmuş aşağıdakı əsərlərdə öz əksini tapmışdır:

1. Tanrıçılıq və Tanrı kəlmələrinin leksik anlamı // “Motif akademi” jurnalı, İstanbul, 2011, sayı 2, s.95-101.

2. Sovet dövrü rəsmi Azərbaycan dili və Bəxtiyar Vahabzadənin Azərbaycan dilinin təbliğindəki rolu // I Beynəlxalq Bəxtiyar Vahabzadə simpoziununun materialları, Qafqaz Universiteti, Bakı, 13-15 dekabr 2012, s.133-136.

3. Hüseyn Cavidin dilində Türkiyə türkcəsi leksikası // “Türk dünyasını işıqlandıranlar: Mehmet Akif Ersoy, Hüseyn Cavid” Beynəlxalq konfransın materialları. Qafqaz Universiteti, Bakı, 16-18 may 2013, s. 375-378.

4. Müasir Azərbaycan dilinin lüğət tərkibində yeni normalaşma meyilləri və Türkiyə türkcəsi leksikası // Материалы международной научно-практической конференции «Литература и художественная культура тюркских народов в контексте Восток-Запад». Kazan, 14-15 may 2014, с.163-171.

5. Azərbaycan dilində Türkiyə türkcəsi leksikasının funksional-semantik xüsusiyyətləri // Материалы международной научно-практической конференции «Литература и художественная культура тюркских народов в контексте Восток-Запад». Kazan federal universiteti, Kazan, s.186-190.

6. Nəsimi dilinin leksik-semantik səciyyəsi // “Sələflər və xələflər” I Beynəlxalq simpoziununun materialları. AMEA İ.Nəsimi adına Dilçilik institutu, Qafqaz universiteti, Bakı, 22-24 oktyabr 2014, s.243-248.

7. Müasir türk dillərinin alınma leksikasına bir baxış // “Filologiya məsələləri” jurnalı. Bakı, 2016, sayı 2, s.3-9.

8. Azərbaycan dilinin terminoloji leksikası və Türkiyə türkcəsi. “Filologiya məsələləri” jurnalı. Bakı, 2016, sayı 6, s.220-228.

9. Azərbaycan dilinin yad dillərə təsiri // “Ulu öndər Heydər Əliyev irsində multikultural dəyərlər” Beynəlxalq Elmi Konfransının materialları. Azərbaycan Təhsil nazirliyi, Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi, Azərbaycan Respublikası dini qurumlarla iş üzrə dövlət komitəsi. AMEA, BSU. Bakı, 3-5 may 2016, s.129-132.

10. Azərbaycan dili və Türkiyə türkcəsinin diferensiasiyasına dair // Dil və ədəbiyyat jurnalı. Bakı, 2016, s.103-107.

11. Türk runik əlifbasının mənşəyi və şumer izləri // Journal of Qafqaz University, Nömrə 4, Sayı 2, Bakı, 2016-ci il, səh. 193-199.

12. Современные литературные языки и диалекты, возникшие после разделения Огузджа. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія. ISSN 2409-1154, Одеса. 2017, № 31 том 2. с. 31-34.

**Место турецкого языка в современном
Азербайджанском языке**

РЕЗЮМЕ

Диссертация состоит из введения, трех глав, заключения и библиографии.

Во введении говорится об актуальности, целях и задачах исследования, ее теоретическом и практическом значении, о методах исследования.

В первой главе говорится о «Лексической дифференциации азербайджанского и тюркского языков». В этой главе автор подробно анализирует весь существующий теоретический материал, относящихся к теме и выражает свое отношение к ним, обосновывает необходимость изучения этой проблемы.

Во второй главе рассматриваются «Сравнительный анализ тюркской лексики с азербайджанским языком», выделяются их разновидности и сходства и анализируются на основе фактического материала.

В третьей главе исследуются «Основные направления лексических связей тюркской лексики с лексикой азербайджанского языка». Здесь так же говорится о связях языков, выделяются общие, разновидности и характерные черты.

В конце диссертации обобщены результаты исследования в определенных пунктах и приведен список использованной литературы.

**The place of the turkish language in modern
Azerbaijani language**

SUMMARY

The dissertation work consists of the introduction, three parts, the conclusion and the list of the used literature.

In the introduction the actuality of the investigation is based on, the object, aim and duties of the investigation are determined, the scientific innovations, methods and sources, the practical and theoretical importance of the investigation and approbation are spoken about.

In the first part of the dissertation work it is said about the “Lexical differentiation of the Azerbaijani and Turkish languages”. In this part the author analysis the available material dealing with the theme and expresses his opinion about them, substantiates the necessity of studying this problem.

In the second part it is looked through “The comparative analysis of Turkish vocabulary with the Azerbaijani language”, their diversity and similarities is distinguished and it is analyzed on the base of the given material.

In the third part “The main directions of lexical ties of Turkish vocabulary with the vocabulary of the Azerbaijani language” is investigated. Here it is also said about the ties of the languages, the diversity and similarity and characteristic features are distinguished.

In the conclusion the results of the investigation are summarized in particular paragraphs and the list of the used literature is given.

iraj 100. Format 60x84 ¹/₁₆

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının mətbəəsi
Bakı ş., H.Cavid pr-ti 115

**НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК АЗЕРБАЙДЖАНА
ИНСТИТУТ ЯЗЫКОЗНАНИЯ им. НАСИМИ**

На правах рукописи

РАХМАН БОЙУКАГА оглу ГУЛИЕВ

**МЕСТО ТУРЕЦКОГО ЯЗЫКА В СОВРЕМЕННОМ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ ЯЗЫКЕ**

5706.01 – Азербайджанский язык

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

диссертации на соискание ученой
степени доктора философии по филологии

БАКУ – 2018